

Spookrijder, wegpiraat en zondagsrijder in de klas

Het kunnen omschrijven van een begrip is een belangrijke compensatiestrategie voor de gespreksvaardigheid, in welke vreemde taal dan ook. Ingrid Wijgh stelt in haar proefschrift dan ook voor, het omschrijven als onderdeel van de toets gespreksvaardigheid op te nemen. Met het basisvocabulaire kan een handige leerling bijna alles omschrijven. Op het Ulenhofcollege in Doetinchem wordt sinds 1992 bij Frans met woordkaartjes geoefend. Het principe is ook toepasbaar bij andere talen. Ook de sectie Engels maakt er gebruik van. Inmiddels is het 'smoezen', zoals het spel heet (naar een van de kaartjes), uitgegroeid tot een compleet systeem. Een werkvorm die bij de leerlingen erg in de smaak valt.

Twee meisjes in 5-atheneum zitten tegenover elkaar. De een kijkt op een kaartje, en denkt even na. Dan begint ze: 'Mm, c'est difficile. C'est une personne. Ecoute, un monsieur a se trompé. Il veut quitter la route.'

Het meisje naast haar: 'Afslag? Uitrit?'
'Non, attends, c'est pas ça! Peut-être il a voulu quitter la route. Il est dangereux, et c'est sur la radio. Et...'
Dan komt de reactie: 'Oh, van de weg geraakt. Een auto-ongeluk?'

'Oui, quelquefois il y a un accident. Il a se trompé pour la direction et...'

Degene die luistert komt steeds dichterbij het woord: 'Verdwalen? Omdraaien?'

'C'est un vieux monsieur, ou il a bu trop. Souvent dans la nuit. Et c'est sur une autoroute! C'est très dangereux! Il va dans l'autre direction.'

En dan het verlossende: 'Ah, een spookrijder?'

'Oui, c'est ça! A toi maintenant.' Het Nederlandse woord is geraden. Nu pakt haar vriendin een kaartje. Het kunnen omschrijven van een begrip is een belangrijke compensatiestrategie voor de gespreksvaardigheid. Het is een basisvaardigheid zonder welke vaak geen goede communicatie tot stand komt. In de spreektoetsen van het Cito komen aan de orde:

1. Uitspraak
2. Gesprek voeren
3. Adequaet reageren
4. Voorwerpen beschrijven
5. Situatie beschrijven

6. Proces beschrijven
7. Betoog houden

Voor het oefenen in het beschrijven van allerlei voorwerpen en situaties waarin personen een rol spelen, is één woord genoeg als stimulus. Voor het beschrijven van een proces met zijn verschillende componenten, is dat niet mogelijk.

Leerlingen weten wel dat de bakker *le boulanger* is in het Frans, maar als ze het beroep van hun eigen vader of moeder in het Frans moeten uitleggen vallen ze stil. Toch kan een handige leerling met het basisvocabulaire bijna alles omschrijven. Op het Ulenhofcollege in Doetinchem wordt sinds 1992 met woordkaartjes geoefend. Daarbij is dankbaar gebruik gemaakt van de populariteit van woordspelletjes op televisie. Het 'smoezen' is nu uitgegroeid tot een geliefde werkvorm bij de leerlingen.

In het studiehuis in klas 5 gebeurt van alles. Na een klassikaal gedeelte waarin de docent iets presenteert, gaan sommige leerlingen aan de slag met teksten, grammatica, anderen met een vocabulaire-oefening. In een hoek van het lokaal doet de walkman dienst voor een extra luisteroefening. Buiten de klas, in het leshuis, zijn enkelen bezig met het voorbereiden van een spreekopdracht die ze straks moeten laten horen bij de docent. De meesten werken met z'n tweeën. Voor in de klas ligt uitgestald: het jaarprogramma (inclusief data en toetsing), de antwoordmodellen, de studiewijzers, extra uitleg voor grammatica, kruiswoordpuzzels, en ook een doos met kaartjes in verschillende kleuren, de zg. smoeskaartjes. Met elastiekjes zijn ze in stapeltjes van zestig verdeeld. De kleur geeft het niveau aan. De leerlingen kunnen hun eigen niveau kiezen.

Aanvankelijk werden de kaartjes over de hele klas verdeeld. Met de 120 kaartjes per trimester is dat mogelijk. Met een grote klas geeft dat echter veel ruis. 'Meneer, mogen we het laatste kwartier vandaag weer smoezen?' Deze vraag die vroeger nogal eens klonk, is nu verleden tijd. Niet de hele klas is bezig met de oefening. Er liggen stapeltjes kaartjes klaar voor acht à tien leerlingen. Het andere nadeel van de klassikale manier van werken was dat de Nederlandse woorden, de 'oplossingen', door het lokaal echoden. De leerlingen vonden dat zelf hinderlijk. In het studiehuis mogen ze zelf het moment kiezen om even aan het werk te gaan met de kaartjes. De meesten vinden een halve les voldoende (25 minuten). Wisseling van gesprekspartner maakt dat ze ook

andersoortige omschrijvingen horen voor woorden die ze al eerder hadden gehad.

De woorden

Bij de keuze van de woorden speelde aanvankelijk intuïtie een grote rol. De woorden moesten vooral verrassen, prikkelen. Liever woorden als *praatpaal*, *broodbeleg*, *hofnar*, *plankenkoorts*, *blindengeleidehond*, dan *kalfje*, *veulen*, *kuiken* (C'est le petit/l'enfant de...). Leerlingen houden van een uitdaging, als de oplossing maar binnen bereik blijft. Al snel bleek dat naast korte woorden als *wak*, *eb*, *pruijk*, *boete*, vooral langere woorden de leerlingen dwingen om meer te zeggen, langere omschrijvingen te geven. De leerlingen hebben zelf ook woorden aangedragen. Het totale corpus besloeg ruim 1200 woorden, waaruit er uiteindelijk 840, verdeeld over twee jaarsets, gekozen zijn. Daarvan waren er ongeveer 75% binomen. Deze categorie is bijzonder geschikt omdat in het Nederlands de relatie tussen de samenstellende delen van het woord zeer gevarieerd is. Alle combinaties lijken in onze taal mogelijk. Enkele voorbeelden:

- dwangbuis: kledingstuk om iemand in bedwang te houden
- ijskorst: korst van ijs
- paskamer: kamer waar je past
- handkus: kus op de hand
- brandschade: schade door brand
- waterpistool: pistool waarmee water wordt geschoten
- snipperdag: dag(en) die versnipperd over het jaar kunnen worden opgenomen
- geldautomaat: automaat waaruit men geld kan halen
- draagmoeder: een vrouw die zwanger is voor een andere vrouw

Deze soepelheid mist de woordvorming in het Frans. Nederlandse binomen zullen dus vaak met een omschrijving moeten worden vertaald als het juiste equivalent niet bekend is. Voor de smoes-woorden gaan we daarvan uit – de woorden behoren immers niet tot het basisvocabulaire. In de loop der jaren is geprobeerd op grond van de ervaringen deze opklimmende ordening aan te brengen. Na afloop van de oefening is de leerlingen steeds gevraagd welke woorden ze opzij hadden gelegd omdat ze te moeilijk waren. In de database zijn die woorden vervolgens in een ander niveau geplaatst.

Toch bleek de moeilijkheid om een woord in het Frans te omschrijven sterk individueel. De hypothese dat abstracte woorden altijd moeilijker te omschrijven zouden zijn gaat niet op. Ook voor concrete zaken misten de leerlingen dikwijls heel specifieke woorden die absoluut noodzakelijk waren voor de omschrijving. Er zijn nu twee niveaus overgebleven voor de bovenbouw van havo en vwo. De moeilijkheidsgraad verschilt weinig, vooral ook omdat de 'onderwerpen', d.w.z. de semantische velden, op elkaar aansluiten.

Een set bevat drie series voor de trimesters van een schooljaar (A, B, en C), 3 x 120 woorden, uitsluitend zelfstandige naamwoorden en werkwoorden. Deze 360 verschillende woorden zijn voldoende voor één jaar. De leerling wordt stap voor stap in de vaardigheid getraind. Op de A-kaartjes krijgen de leerlingen, per Nederlands woord, vier Franse steunwoorden.

Dat zijn hoofdzakelijk woorden uit het basisvocabulaire, nodig om een definitie te geven, een gebruikssituatie te omschrijven of een voorbeeld te geven. In serie B staan onder het Nederlandse woord nog maar twee Franse woorden. De Franse steunwoorden stimuleren de leerling soms ook tot een andere, minder voor de hand liggende manier om te omschrijven. Het zijn in het laatste geval woorden die iets anders suggereren: *ijsberen* – attendre, le rendez-vous (legt uit waarom geijsbeerd wordt); *ooievaar* – apporter, le bébé (appeleert aan het cliché waar baby's vandaan komen); *geroezemoes* – le public, le spectacle (geeft een voorbeeld); *Kunstbeen* – la mine, amputer (verklaart waarom iemand mogelijk een kunstbeen heeft). Tenslotte de derde stap, de C-serie. Hierin krijgt de leerling geen enkel Frans woord als steun. De collega Engels gebruikt alleen de kaartjes zonder de steunwoorden.

PERSOON

zondagsrijder

conduire débutant
avec prudence lentement

49

© Mobilis 1997 Smoes 1A

PERSOON

wegpiraat

conduire vite

34

© Mobilis 1998 Smoes 1B

PERSOON

spookrijder

65

© Mobilis 1997 Smoes 1C

illustratie 1

Losse woorden bestaan niet. Dat heeft in een spel een voor- en een nadeel. Het voordeel is dat de leerlingen automatisch relaties gaan leggen tussen de woorden.

Er ontstaan logische sequenties die zichzelf door regelmatig gebruik van de kaartjes lijken te beïnvloeden en te versterken. Die relaties stimuleerden we door betekenisverwante woorden op te nemen, zodat de leerling denkt 'o ja, zoiets heb ik al eens gehad, dit lijkt op...' De semantische relatie tussen de woorden is dus vaak zó dat de leerling herinnerd wordt aan een woord dat hij al eerder is tegengekomen (zie illustratie 1). De omschrijving die hij bij dat andere woord gebruikte zal hij gedeeltelijk wéér kunnen gebruiken. Enkele voorbeelden van enkele betekenisvelden:

- zondagsrijder wegpiraat spookrijder
- smoes spijbelaar kostschool
- pleegouders voogd wees
- bevalling kraamhulp zwangerschap
- parkeermeter, parkeerwachter, boete
- bijverdienste, overwerk, deeltijdbaas
- schuilkelder, onderduiker, dodenherdenking
- hofdame hofnar lakei
- dronkelap slijterij stamgast
- sjeik buikdanseres harem
- ijsberg ijsbreker iglo
- huwelijksbureau huwelijksreis bruidsschat

Het zal hem dus steeds gemakkelijker af gaan. Hij krijgt het gevoel wat te kunnen. Dat gevoel wordt nog eens versterkt als zijn medespeler het Nederlandse woord raadt. Een nadeel is dat het losse woord zijn context mist voor een exacte betekenisbepaling. Veel woorden beheersen de leerlingen alleen passief. Alleen in een duidelijke context begrijpen ze woorden als *wildrooster* (rooster om wild op te braden?), *heler* (genezer?). Zo hadden de leerlingen, om verschillende redenen, moeite met *mausoleum*, *averij*, *eunuch*, *vorstverlet*, *hakkenbar*, *luchtlanding* en *zeepkistenrace* (te gedateerd), *soldij* en *B.O.M.-vrouw*, *voddenboer* en *schillenboer* (verouderd!), en ook met milieu-gebonden woorden als *vagevuur* en *kapelaan*.

Tijdens het spel deden zich aanvankelijk dan ook allerlei problemen voor. Het ontbreken van een pregnant context speelde een belangrijke rol. Toch wilden we geen zinnetje of tekstje toevoegen, dat zou waarschijnlijk tot slaafs vertalen leiden. De leerlingen mochten daarom kaartjes met Nederlandse woorden die ze niet kenden, overslaan. Omdat leerlingen gemakkelijk woorden onthouden, en vooral de 'oplossingen' van een spel, moeten steeds andere woorden aangeboden worden. We werken nu met twee oefensets van 360 woorden, dus 720 woorden in totaal. De Franse woorden die op de kaartjes staan, zijn de woorden die nodig zijn voor de omschrijving. Ze liggen zó voor de hand dat een vertaling niet nodig is, zelfs al valt er soms één buiten de frequente woorden; Bij *schoothondje* begrijpt de leerling dat *dorloter* 'verwennen, vertroetelen' moet betekenen). Als leerlingen gevraagd wordt welke vier woorden ze zouden willen hebben voor het omschrijven van een woord, zijn de overeenkomsten frappant. Niettemin is een F-N-lijstje gemaakt van alle steunwoorden, dat tijdens het spel geraadpleegd kan worden. Deze woorden kan men ook als huiswerk tevoren laten leren.

Het spel Smoes

Alvorens te starten moeten de leerlingen overtuigd zijn van het belang van de vaardigheid om een woord te kunnen omschrijven. Dat kan bereikt worden door hen de volgende argumenten voor te houden.

1. Je moet wel, als compensatie voor een kleine woordenschat.
2. Als je het goed doet zal de Fransman het Franse woord noemen, en dan heb je weer een woord erbij geleerd.
3. Niet alle Nederlandse woorden hebben een Frans equivalent, dus soms kun je niet anders dan omschrijven: *hamsteren*, *wak*, *spookrijder*, *fietsenstalling*, *wereldwinkel*, *tegenligger*, *uitgaanscentrum*, *laatbloeiër*, *verstekeling*.

De kaartjes zijn voorzien van een categorie: Persoon (o.a. beroepen, typering), Handeling, Ruimte (gebouwen, vertrekken, wegen, plekken buiten), Vervoer (over land, zee, en in de lucht), Dier, Plant, Sport en Spel, Varia. Na enkele sturende vragen bij de categorie (Hoe ziet het eruit? Waarvoor gebruik je het?) krijgen de leerlingen de taalmiddelen aangeboden die hierbij passen. Voordat de eerste keer gespeeld wordt, moeten ze deze structuren beheersen. Het zijn de handige opzetjes die voorkomen dat ze elke omschrijving beginnen met 'C'est quand on...' Deze krijgen ze van buiten te leren als huiswerk. Hier volgen enkele voorbeelden, met tussen haakjes een uitwerking.

Een handeling verwoorden: knikkebollen

C'est ce qu'on fait quand (on dort presque dans son fauteuil)
C'est ce que fait quelqu'un qui (laisse tomber sa tête parce que a du mal à se concentrer pendant une conférence)

Een beroep omschrijven: parkeerwachter

C'est une personne qui (contrôle si on a payé pour être garé)
C'est celui/celle qui (lit le petit papier qu'on met derrière le parebrise)

Een persoon karakteriseren: muurbloempje

Ça se dit de quelqu'un qui (n'a pas de partenaire pour danser avec)
On appelle comme ça une personne qui (attend souvent quelqu'un pour danser)

De spelregels

De leerlingen krijgen de volgende instructie over de regels van het spel:

1. Neem een stapeltje en leg het omgekeerd tussen jullie op tafel.
2. Pak één kaartje en kijk welk Nederlands woord erop staat. Als je het Nederlandse woord niet kent, mag je een ander kaartje pakken. Probeer het woord in het Frans te omschrijven. Zeg eerst iets op basis van de categorie. Als op je kaartje Franse steunwoorden staan, probeer je die zoveel mogelijk te gebruiken. Je medespeler moet goed luisteren en proberen te raden welk woord op het kaartje staat. Eventueel kan afgesproken worden dat hij vragen mag stellen in het Frans.
3. Is het woord geraden, dan wisselt de beurt. Ook een synoniem van het te raden woord moet je accepteren.
4. Doe het spel de volgende keer met iemand anders. Op die manier hoor je niet steeds dezelfde zinnen. Wat niet mag:

1. Het woord met gebaren verraden, zoals in televisiespelletjes gebeurt, zeggen hoeveel lettergrepen het heeft, hoe het klinkt, en dat soort aanwijzingen.
2. Je kaartje aan je medespeler laten zien! Logisch, want dan is de lol eraf.
3. Mocht je toevallig de vertaling weten van het woord dat je moet omschrijven, dan mag je die niet gebruiken. Het is namelijk de bedoeling dat je zinnen maakt.

Een variant die de leerlingen zelf hebben aangedragen is spelen met z'n drieën. Een leerling trekt een kaartje en probeert het te omschrijven. De andere twee luisteren. Wie het woord raadt, 'krijgt' het kaartje. Vindt de spreker het woord te moeilijk, dan vraagt hij één van de luisteraars om hulp. Er zijn dan twee sprekers en één luisteraar.

De correctie

Bij de spontane taalproductie maken de leerlingen alle denkbare fouten. Ze zullen elkaar ook niet gauw corrigeren. Een manier om het niveau te verbeteren is om af en toe een klein schriftelijk toetsje te geven over drie of vier woorden. Het is snel nagekeken en na correctie kan men de velletjes laten circuleren om elkaars werk te lezen. Een andere manier is om tevoren aan te kondigen dat die dag speciaal gelet gaat worden op één bepaald aspect, bijvoorbeeld de voorzetsels, of de werkwoordsvormen. Tijdens het rondlopen en meeluisteren noteert de docent de meest gemaakte fouten. Na afloop volgt dan een korte bespreking.

Toetsing

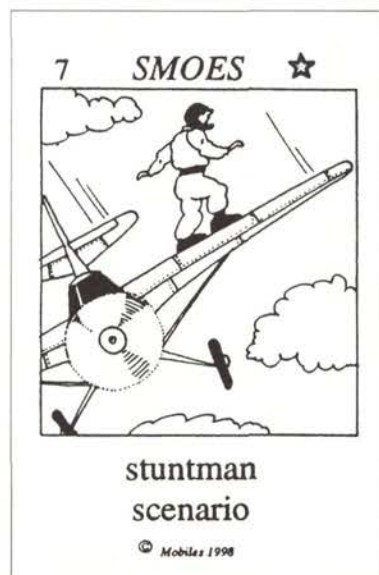
Een aparte toetsserie met 120 suggestieve illustraties maakt het mogelijk een cijfer te verbinden aan deze vaardigheid. Op deze kaartjes staat geen categorie vermeld (illustratie 2).

illustratie 2

Onder elke tekening staan twee woorden. Eén van de twee komt uit de 360 woorden van de oefenkaartjes (illustratie 3). De toets in het derde trimester verloopt

op het Ulenhofcollege als volgt. Twee leerlingen melden zich voor een toets. Ze hebben zich een maand tevoren op een intekenlijst ingeschreven. Allebei trekken ze een willekeurig kaartje uit de stapel. Wie het eerst een omschrijving paraat heeft mag beginnen. De andere leerling én de docent (die ook niet weet welk woord hij heeft gegeven!) luisteren en proberen het woord te raden. Is dat het geval, dan krijgt hij meteen een nieuw woord. Vervolgens is de andere leerling aan de beurt. Leerling 1 heeft dan even bedenktijd. Op die manier omschrijft elke leerling drie woorden. De twee woorden onder de tekening bieden de mogelijkheid om te differentiëren naar moeilijkheidsgraad door de leerling al dan niet de keuze te laten welk van de twee woorden hij omschrijft, ofwel ze allebei te laten omschrijven. Becijfering geschiedt op basis van de bekende criteria voor spreekvaardigheid: vlotheid, correctheid, woordgebruik, uitspraak.

illustratie 3

Samenwerkend leren

Bij het smoes-spel hebben de leerlingen elkaar nodig, er is sprake van een positieve wederzijdse afhankelijkheid en er is een directe interactie ('neus tegen neus'), de bekende voorwaarden voor samenwerkend leren. De een heeft het antwoord voor de ander en terwijl de een praat, moet de ander goed luisteren. Bovendien hebben we te maken met een zekere beloningsafhankelijkheid. Als het goede woord geraden wordt, is dat in feite een beloning voor de leerling die het begrip goed omschreven heeft. Met smoes

voeren de leerlingen geen volledig gesprekje. Ze oefenen hoe zich te redden in een veel voorkomende situatie, namelijk het moment dat je een bepaald Frans woord niet kent voor een begrip. Hebben ze het omschrijven geleerd, dan biedt hun dat vooral meer zelfvertrouwen. De angst om vast te lopen verdwijnt. 'Ik kom er wel uit, op de een of andere manier.' Tijdens het spel leert de leerling bovendien goed te luisteren en te interpreteren. Ze herhalen spelenderwijs veel basisvocabulary.

Noot

Iedere docent geeft zijn klas wel eens de opdracht een woord te omschrijven. Met *Smoes* is voor het eerst een poging gedaan om deze belangrijke compensatiestrategie in een samenhangend didactisch geheel te brengen. De eerste doos bevat voldoende woorden voor ongeveer één leerjaar + de toetsset met illustraties. Verder bevat de doos voor de docent een handleiding en de vertaling N-F van alle raadwoorden (om lastige vragen te pareren), en voor de leerlingen de te leren taalmiddelen. Belangstellende scholen kunnen deze set aanschaffen bij de werkgroep MOBILES. Deze werkgroep maakt docentenmateriaal op niet-commerciële basis. Voor MOBILES werk(t)en o.a. Jopie Colet, Peet Hopmans, Frans Plompen, Joep de Graaff, René Leisink, Tessa Douma, Kirin Bouwmeister. Correspondentie p/a P.Hopmans, Brinkweg 6, 7021 BW Zelhem. Op de congressen Frans verzorgde MOBILES ateliers over 'spreken door spelen'. Bestellen van *Smoes 1* kan uitsluitend door overmaking van f 90,- op rekening 39.77.629 van P. Hopmans, Brinkweg 6, 7021 BW Zelhem, o.v.v. *Smoes 1*, en uw volledige adres. Bundel 1 met 10 spellen voor de bovenbouw kan ook nog besteld worden, door overmaking van f 40,-, o.v.v. *Mobiles* bundel 1.

Literatuur

- Baardewijk-Rességuier, J. v. e.a., *Materiaux Supplémentaires pour la traduction du néerlandais en français*, Muiderberg: Coutinho, 1989, p. 9-42.
- Cito, *Spreektoetsen Frans - Duits - Engels*, informatieboekje, Arnhem: 1996.
- Wijgh, L., *Gespreksvaardigheid in de vreemde taal, begripsbepaling en toetsing*, IVLOS-reeks, Utrecht: Univ. Utrecht, 1996.
- Krijgsman, A., e.a., *Frans en Duits in het Studiehuis*, Zutphen: Thieme 1997, p. 42.
- Pattison, P., *Developing Communication Skills. A practical handbook for language teachers, with examples in English, French and German*, Australia, Cambridge: Cambridge University Press 1987, p. 134-137.

Peet Hopmans

Geboren 1946. Studeerde Franse taal- en letterkunde te Groningen. Werkzaam als docent op het Ulenhof College te Doetinchem. Auteur van *Raadstrategieën Frans* (software N.I.B.).

Voor de didactiekcommissie mede-auteur van de bundels *Lezen onder de loupe* van de werkgroep lees- en literatuuronderwijs. Bespreekt software Frans voor de catalogus van het N.I.C.I. te Enschede. Mede-auteur van de bovenbouwmethode *Randonnées* (Malmberg).
Adres: Brinkweg 6, 7021 BW Zelhem.